Sylva Höhne, Věra Kuchařová*

Abstract

Changes in the Financial Instruments of Family Policy in 2006–2015 and their Potential to Change Fertility Behaviour

The aim of this paper is to contribute to the discussion about the influence of family policy on family behaviour. The paper analyses the impact of parametric and system changes introduced in family and social benefits and tax reliefs in 2006–2015 on the income level of families with different demographic characteristics, and evaluates the potential of those changes to influence reproductive and partnership behaviour. The analytical part takes selected instruments of financial support to the family and shows the size of the financial provision families can claim depending on their previous earned income, to what extent that income is being compensated (family benefits), and how the net income is influenced (tax reliefs). Effects of the studied changes vary for different income categories and are more pronounced in the case of low-income families. This differentiation corresponds to the fertility by mother's education, which is tightly linked to the family's income. The analysis has shown that certain instruments have the potential to influence family behaviour, however in diverse ways.

Keywords: family policy, fertility, social benefits, tax credits, average wage, parental allowance, maternity benefit, birth grant

JEL Classification: J13, D69

Úvod

Politici a odborníci se dlouhodobě zabývají otázkou, nakolik mohou veřejné politiky ovlivňovat rodinný život a jeho jednotlivé sféry, a jak lze státními opatřeními naplňovat záměry rodinné politiky (např. Letablier *et al.*, 2009). Aktuální otázky například zní, jak podporovat rodiny v jejich funkcích (výchovných, sociálně ekonomických, reprodukčních atd.), eliminovat neopodstatněné příjmové a materiální nerovnosti ve společnosti a chudobu, podporovat porodnost, snižovat genderové nerovnosti, mj. jak dosáhnout vyššího podílu otců na péči o děti a vyšší zaměstnanosti matek. To vše v kontextu nákladů pro státní rozpočet a jejich efektivnosti. K ústředním tématům rodinné politiky patří zvyšování plodnosti, ale také diskuse, zda a nakolik může rodinná (příp. propopulační) politika ovlivnit fertilitní chování (Kocourková *et al.*, 2002; Rabušic, 2001, 2007; Vienna Yearbook, 2008;

* Sylva Höhne (sylva.hohne@vupsv.cz), Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.; Věra Kuchařová (vera.kucharova@vupsv.cz), Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i. Článek je výstupem projektu *Otcovství a mateřství v kontextech trhu práce a sociální politiky* (č. 15-14736S) podpořeného GA ČR.

Hoem, 2008; Neyer, Andersson, 2008; Neyer, 2006; Neyer, 2013; nepřímo, ale aktuálně Kocourková, Šťastná, 2016').

Pozornost je soustředěna přednostně na finanční nástroje rodinné politiky a mezi nimi zejména na systémy rodinných a sociálních dávek a na systém daňových úlev. Méně četné jsou studie zaměřené na dopady finančního zpřístupnění zařízení denní péče o nejmenší děti jak na fertilitní chování, tak na zaměstnanost matek, a to ať dárkami, hrazením části poplatků nebo kofinancováním těchto zařízení. Souvislost je tu uznávána (Mitchell, Hamplová, 2012; Gauthier, 2005; Promoting fertility, 2013 aj.), nemusí však být univerzální. Např. Haan a Wrohlich (2009) prokázali pozitivní vliv zavedení finanční podpory denní péče o děti v Německu na zaměstnanost u všech žen, vliv na porodnost ale jen u dvou skupin žen – u vzdělanějších a bezdětných. Do širokého spektra finančních nástrojů s potenciálem ovlivnit natalitní a rodinné chování patří i podpora bydlení, ač nebývá takto často analyzováno (za ČR lze zmínit analýzu např. Kosteckého, Vobecké 2009², ze zahraniční Kuly, Vikata, 2007, zaměřenou jako mnohé jiné na vztah bydlení–plodnost, nikoliv na vztah finanční podpora bydlení–plodnost).

Také my se zde zaměříme na zmíněné dva základní systémy finanční podpory – daňový a dávkový. Záměrem této stati je analyzovat dopady jejich změn za posledních deset let na příjmovou úroveň rodin různých demografických charakteristik a vyhodnotit potenciál těchto změn ovlivnit reprodukční a partnerské chování.

1. Názory na roli daňových a dávkových systémů v podpoře rodiny se zaměřením na porodnost, zaměstnanost matek a finanční situaci rodin

Významné podněty pro politickou praxi a výzkum poskytují komparativní studie národních rodinných politik (jmenujme např. Gauthier, 2005; Neyer, 2006; Neyer, 2013; Letablier *et al.*, 2009; Mlčoch, 2013; za země střední a východní Evropy Mitchell, 2012; za visegradské země Švarcová, Švarc, 2007); předmětem studia bývá naplňování rodinné politických cílů, tedy efektivita jejich nástrojů. Mnohé studie se orientují na hodnocení vlivu celého komplexu finančních podpor rodin na specifické aspekty jejich života (Gauthier, 2005; Sleetbos, 2003; Sirovátka *et al.*, 2011). Jiné studie analyzují dopady konkrétních opatření daňového (Kalíšková, Münich, 2014) nebo dávkového systému (Průša *et al.*, 2014; Jahoda, Šinkyříková 2011), často u různých socio-demografických skupin (Sirovátka *et al.*, 2012; Horáková *et al.*, 2013).

Hodnocení efektivity finančních podpor rodin, jmenovitě ve vztahu k porodnosti a zaměstnanosti žen (tedy ke sladování zaměstnání a rodiny), založené na mezinárodních srovnáních, jsou spíše opatrná. Většinou docházejí k závěrům o kontradiktorních výsledcích nebo, zejména u porodnosti, o pouze slabém vlivu (Gauthier, 2005; Neyer, 2006; Gauthier, Philipov, 2008; Rabušic, 2007; Haan, Wrohlich, 2009; Promoting fertility, 2013).

1. Není bez zajímavosti, že zevrubným ekonomickým rozbořením efektivnosti rodinné politických opatření ve vztahu k podpoře porodnosti se ve srovnání se zahraniční produkcí věnuje relativně málo českých odborníků, a to přesto, že problematika se těší nemalému zájmu. Diskuse jsou vedeny spíše v obecné rovině (o diskusích v 90. letech 20. století a na počátku minulého desetiletí viz např. Kocourková, 2006; Rabušic, 2007; Kuchařová, 2006; Kuchařová, Tuček, 1999).
2. Autoři prokázali na makroekonomických datech vliv finanční dostupnosti bydlení na časování (prvního) porodu, ne na úhrnnou plodnost. V jiné práci tito a další autoři souvislost mezi podporou bydlení a plodností spíše zpochybnili (Lux *et al.*, 2010).

Např. podle Gerdy Neyer nenašly komparativní studie v zemích západní Evropy výrazné účinky rodinných politik na porodnost a obdobně tomu bylo ve vztahu ke zvýšení zaměstnanosti žen. Neyer připouští pozitivní vliv rodinných politik východoevropských zemí před rokem 1989, avšak upozorňuje na dočasnost jejich působení. Názory jiných autorů naopak oceňují účinnost rodinné politiky ve vztahu k porodnosti a poukazují zejména na její zřetelný efekt ve Francii, příp. v severských zemích (Thévenon, 2008; Hampl, 2012). Sleetbos na základě mezinárodní komparace shrnuje faktory podporující fertilitu³ a dovozuje, že tvůrci politik sice nemohou působit na všechny faktory, přesto jim řada nástrojů umožňuje ovlivnit míry plodnosti. Finanční nástroje rodinné politiky, např. daňová opatření a rodinné dávky, se však jeví v tomto ohledu jako spíše méně efektivní. Vliv naopak mohou mít i nepřímé nástroje, zaměřené prvotně na jiné cíle (např. zaměstnanost žen). Mezi nimi se jako nejslabší jeví nastavení mateřské a rodičovské dovolené a jako nejúčinnější podpora dostupnosti denní péče o děti (Sleetbos, 2003; obdobně Sirovátka, 2006).

Obtížná prokazatelnost pozitivního vlivu peněžních transferů a daňových opatření je vysvětlována mj. faktem, že jejich efekt je u různých socio-demografických skupin různý (Švarcová, Švarc, 2007⁴; Sleetbos, 2003; Kalíšková, Mních, 2014), příp. že tyto finanční transfery pokrývají pouze část skutečných nákladů na děti (Promoting fertility, 2013). Vyhodnocení efektivnosti rodinné politiky a jejích dílčích opatření naráží na celou řadu metodologických problémů. K základním patří omezená reprezentativnost, spolehlivost a komparace relevantních dat i jejich dostupnost. Hodnocení narážejí na obtížnou dekompozici vlivu jednotlivých faktorů z jejich celého komplexu, v němž působí synergicky (Gauthier, 2005; Hoem, 2008). Pokud lze do jisté míry potvrdit vliv fiskálních opatření na partnerské a fertility chování obecně, není snadné specifikovat, zda je vliv krátkodobý (např. časování porodů) nebo dlouhodobý (měřeno např. pomocí kohortní plodnosti), příp. nepůsobí spíše na podmínky péče o děti a sladování práce a péče než na míru porodnosti (Frejka *et al.*, 2008; Gauthier, 2005). To vše je příčinou nejednotného názoru odborníků na roli finančních podpor (Hoem, 2008).

Hledání účinných nástrojů rodinné politiky motivuje provádění vzájemných porovnání efektů systémů dávkových a daňových z hlediska jejich dopadu na příjmovou úroveň rodin a prevenci chudoby (Dlouhý, 1997; Jelínek, Schneider, 2005; Höhne, 2008; Kalíšková, 2012), případně na zaměstnanost (Jahoda, 2006; 2011). Hledání komplementarity mezi opatřeními daňového a dávkového systému se jeví jako trvalý a kontroverzní úkol (Letablier *et al.*, 2009). Obdobně je to s hledáním vyváženého poměru univerzálních a cílených dávek. Navzdory změnám v obou systémech, ke kterým došlo v ČR v posledních 10–15 letech, studie zkoumající situaci v různých letech docházejí k obdobným závěrům ohledně celkových efektů – poměrně „uspokojující“ adresnost peněžních transferů snižující příjmové nerovnosti je doprovázena existencí pasti chudoby (Sirovátka *et al.*, 2011; Sleetbos, 2003 a jiní). Z hlediska eliminace chudoby rodin s dětmi se zvyšování rodinných a sociálních dávek (hmotné nouze) ukazuje jako žádoucí, ovšem jako jedno z komplexu

3 Podle Sleetbosa (2003, s. 4) z odborné literatury vyplývá, že porodnost je nižší v těch zemích OECD, kde je nižší zaměstnanost a vzdělanost žen, nižší rozvodovost a mimomanželská plodnost, příp. obtížnější životní starty mladých lidí.

4 Poukazují např. na různé významy finančních podpor rodin pro nízkopříjmové a pro vysokopříjmové rodiny.

opatření. Současně úpravy daňového systému mohou nepřímo přispívat k vyšší příjmové úrovni tím, že podporují zaměstnanost i její výdělkový efekt⁵.

Vysoká míra shody existuje v tom, že peněžní transfery a zvýhodnění, jakkoliv robustní, nedokáží samy o sobě ovlivnit porodnost, příp. zaměstnanost, nejsou-li uplatňovány v genderově rovnoprávných podmínkách podporovaných příslušnými politikami (Frejka *et al.*, 2008). Obecně sdílený je i názor, že většího efektu fiskálních a dalších prorodinných opatření nelze dosáhnout bez dlouhodobě konzistentní koncepce rodinné politiky působící v celkově sociálně ekonomicky stabilizované společnosti (Frejka *et al.*, 2008; Rabušic, 2007). Snahy neustále nesystémově „vylepšovat“ dílčí nástroje rodinné politiky v zájmu její vyšší efektivity působí kontraproduktivně, protože zvyšují nestabilitu, čímž snižují efekt i dobře míněných a promyšlených dílčích opatření. Český dávkový a daňový systém je příliš ovlivněný volebním cyklem s důsledky v jeho nestabilitě, což nevytváří dobrý základ pro rozhodování o rodičovství. „Podle názoru některých autorů současný daňový a sociální systém je v naší zemi ve svých interakcích nastaven tak, že nízkopříjmové domácnosti demotivuje od práce a vysokopříjmové nemotivuje mít děti“ (Průša *et al.*, 2014: s. 218).

2. Proměny v daňovém a dávkovém systému v ČR v letech 2006–2015

V tomto období doznal systém rodinných a sociálních dávek a fiskálních opatření mnohé razantnější proměny, nastartované ekonomickou krizí koncem minulého desetiletí. Změny jsou detailněji popsány v empirické části tohoto článku. Nejdramatičtější zásahy byly učiněny okolo roku 2008. Při jejich hodnocení nicméně došel např. kolektiv brněnských autorů k závěrům, že změny provedené v letech 2008–2011 ve výpočtu daně z příjmu a restriktivní opatření v oblasti nároků na sociální dávky „výrazněji negativně nezasáhly do ekonomické situace žádné z příjmových a sociálních skupin české populace. Systém relativně štědrých daňových slev (zejména na nevydělavajícího partnera a na dítě) přinesl rodinám s dětmi zcela transparentní výhody (ve srovnání s bezdětnými jednotlivci i páry) a v mnohém kompenzoval restriktce v daňovém i dávkovém systému“ (Horáková *et al.*, 2013, s. 11–12). To se týkalo hlavně rodin s dětmi a s pracovními příjmy, což vyplývá z koncepce jak daňových úlev, tak dávek. Zesilující selektivnost rodinných dávek a jejich cílenost na nízkopříjmové skupiny relativně posiluje význam sociálních dávek ze systému hmotné nouze, jakkoliv byly nízkopříjmové rodiny podporovány hlavně prostřednictvím nepřímých intervencí jako daňových slev a zvýhodnění na manželku a děti. Významnou proměnou rodinné politiky se stal posun od systému dávek obecně pomáhajících rodinám naplňovat jejich výchovné funkce k systému, který (v zákonem stanovených případech) uspokojuje sociální požadavky těch nejpotřebnějších (tamtéž, s. 17). Přesto Kalíšková a Münich (2014) píší, že přímá finanční podpora rodin s dětmi ve srovnání s bezdětnými jedinci je v České republice jedna z nejvyšších v Evropě. Tito autoři také upozorňují na (možné) nezamýšlené dopady daňových slev vzhledem k tomu, že mohou ovlivnit jiné oblasti, než bylo cílem (nižší zaměstnanost žen, příjmové nerovnosti aj.). Dnešním problémem promítajícím se do efektivnosti finančních opatření je, že změny v daňových a dávkových schématech jsou navrhovány odděleně a chybí jim základ v explicitně formulované koncepci rodinné politiky.

5 Haan a Wrohlich (2009) zmiňují Earned Income Tax Credit (EITC) v USA, Working Tax Credit (WTC) ve Velké Británii nebo francouzský Family Tax Splitting, které vázaností na přítomnost dítěte podporují porodnost i zaměstnanost.

Vliv finanční pomoci na rozhodování (manželských) párů o narození dítěte bývá sledován i nestatistickými metodami – ve výběrových sociologických šetřeních. Obvykle jsou kladeny otázky na plánované a skutečné počty dětí a na faktory, které mohou rodičovské páry v jejich rodinném chování ovlivnit. Vliv opatření rodinné politiky lidé spíše spatřují v usnadnění sladění pracovních a rodinných povinností a výchovy dětí, než v podpoře porodnosti (Höhne *et al.*, 2010; Sirovátka, 2006). Přitom lidé přikládají větší váhu finanční podpoře rodin oproti opatřením zaměřeným na služby pro rodiny nebo zaměstnanost rodičů nejmenších dětí (mj. Sirovátka, 2006; Švarcová, Švarc, 2007; Höhne *et al.*, 2010). Požadavek finanční pomoci ovšem zahrnuje potřebu jak zvýšení příjmů, tak finančně dosažitelnějšího bydlení nebo třeba lepší finanční dostupnosti zařízení denní péče o děti (Kostecký, Vobecká, 2009; Höhne *et al.*, 2010). Úpravy dávek a daňových slev mají v české populaci, preferující finanční státní podporu rodinám, i symbolický význam.

V české odborné literatuře nacházíme hodnocení daňového a dávkového systému spíše s ohledem na jiné aspekty rodinného života, než je porodnost. Jahoda a Šinkyříková (2011) sledovali roli rodičovského příspěvku na motivaci k zaměstnání a identifikovali jako jeden z demotivujících faktorů jeho výši (při spolupůsobení dalších faktorů jako finanční nedostupnost zařízení denní péče o děti a ztráty nároku na daňovou slevu na partnera v případě započítání výdělečné činnosti po rodičovské dovolené). Mj. odlišili demotivační faktory zaměstnanosti žen podle typů domácností. Kalíšková (2012) zkoumala efekty daňové slevy na soukromou péči o děti jako nástroje finanční podpory rodin se zaměřením na zaměstnanost žen. Potvrdila pozitivní vliv na pracovní motivaci (tím větší, čím vyšší je uvažovaná sleva na platbách za děti).

Analýzy vlivu českého daňového a dávkového systému na příjmovou situaci rodin se shodují v závěrech, že nastavení těchto systémů spolu s dalšími nástroji rodinné a sociální politiky mají odlišné dopady na různé typy rodin (vymezené různými ukazateli) a lze říci, že některé typy z(ne)výhodňují oproti jiným. Z hlediska podpory porodnosti může (podle dosavadních analýz) být právě tato selektivita jednou z příčin nevelkého vlivu nepojistných dávek na plodnost. Mitchell (2012) analyzovala metodou mezinárodní komparace působnost dávkových a daňových systémů se zaměřením na to, kterým typům rodin s dětmi tyto nástroje nejvíce pomáhaly. ČR podle jejích analýz podporuje tradiční male-breadwinner rodinné uspořádání a naopak méně samoživitelky a rodiny se dvěma příjmy. Českou republiku autorka charakterizuje „... *nadprůměrnou podporou jednopříjmových úplných rodin, průměrnou podporou pro domácnosti dlouhodobě nezaměstnaných a podprůměrnou podporou pro ostatní typy domácností s dětmi...*“ (s. 29). Obdobně Švarcová, Švarc (2007), podle kterých hraje finanční situace roli v rozhodování o časování rodičovství a počtu dětí, věnovali svou analýzu vlivu daňových a dávkových systémů na čisté příjmy rodin s dětmi ve srovnání s bezdětnými. V porovnání čtyř středoevropských zemí je v ČR poskytována vysoká podpora rodinám s dětmi zejména díky rodičovskému příspěvku. Kalíšková a Mních (2014) došli na základě modelování dopadů zvýšení slevy na dani na druhé a další dítě k závěru, že toto opatření je výhodnější pro rodiny s vyššími příjmy (nízkopříjmové nemusí mít možnost slevu využít), zatímco nižší výhodnost pro nízkopříjmové navíc negativně dopadá na méně vzdělané, nezaměstnané a samoživitelky (viz též Švarcová, Švarc, 2007).

6 Kostecký a Vobecká (2009) poukazují na příznivý vliv dostupnosti bydlení na porodnost na základě testování vlivu regionálních disparit dostupnosti bydlení na změnu demografického chování. Připomínají však, že jde o jeden z řady souhrnně působících faktorů.

Z uvedeného přehledu dosavadní literatury k tématu lze formulovat závěr, že pokud vůbec mohou opatření v daňovém a dávkovém systému působit ve směru dosahování hlavních rodinně politických cílů – tj. propopulačně a proti poklesu životního standardu rodin z důvodu péče o děti – musí být aplikována paralelně s dalšími nástroji a pokud možno v kontextu koncepčně dlouhodobě prováděných dalších veřejných politik (bytové, zaměstnanosti, genderové rovnoprávnosti) i příznivého populačního klimatu a socio-ekonomických podmínek (viz např. European Parliament, 2015). Jen ve stabilizovaných podmínkách mohou být lidmi vnímány jako motivační při rozhodování o rodičovství (viz např. Kocourková, 2006, Šťastná *et al.*, 2015). Tento článek ukazuje, že praktické provádění rodinné politiky v současnosti tento požadavek nenaplní, což se promítá v různorodém a kolísavém dopadu na příjmovou situaci rodin s dětmi. Ztěžuje to též hodnocení vlivu zaváděných fiskálních opatření na natalitní chování (a také např. zaměstnanost matek malých dětí aj.).

3. Vývoj vybraných dávek a daňových opatření v závislosti na výši mzdy v letech 2006–2015

S narozením dítěte jsou spjaty změny v různých oblastech života rodičů a rodiny. Tato událost ovlivňuje individuální aspirace v osobním, rodinném a pracovním životě, zvyšuje nároky na bytové podmínky a v neposlední řadě zasahuje do finanční situace rodiny. Proto ji budoucí rodiče před vstupem do rodičovské fáze zvažují. Nestabilní prostředí odrážející nekonceptnost a časté změny v různých sférách podpory rodiny, ať už pouze avizované nebo skutečně realizované, jim však plánování rodičovství neulehčují. Důležitá je pro rodiče míra kompenzace ztráty pracovního příjmu v důsledku narození dítěte a péče o něj, a to prostřednictvím vybraných sociálních dávek. K pilířům rodinné politiky v oblasti přímé finanční podpory v rané fázi rodičovství patří peněžitá pomoc v mateřství (PPM), porodné a rodičovský příspěvek (RP), s čímž úzce souvisí nastavení mateřské a rodičovské dovolené (MD, RD)⁷. Finančně nepřímo lze rodinu podporovat skrze daňová opatření, například prostřednictvím odpočtů nebo slev na dani na dítě, příp. na manžela/manželku s nízkými či nulovými příjmy.

Analytická část příspěvku je zaměřena na vývoj vybraných parametrů ovlivňujících finanční situaci rodin s malými dětmi a jejich souvislost s rodinným chováním, a to od roku 2006 do současnosti. Desetileté období bylo zvoleno proto, že v něm byly provedeny zásadní úpravy v jednotlivých systémech finanční podpory rodiny. V úvodu jsme zmínili, že je široce sdílen názor, že nástroje finanční podpory působí různě na rodiny různého složení a socio-profesního statusu. Z hlediska konstrukce jednotlivých finančních nástrojů je předurčen jejich různý dopad na rodiny s různou příjmovou úrovní. Ta odráží odlišnosti socio-profesního statusu, jehož význam jako diferencujícího faktoru ukážeme prostřednictvím jednoho z jeho ukazatelů, a to vzdělání. V tomto článku chceme ukázat rozdílnost dopadů proměn těchto nástrojů v uvedeném období na rodiny různých charakteristik. Stručný přehled úprav spolu s vývojem průměrné hrubé měsíční mzdy dokumentuje tabulka 1, na dílčí aspekty upozorníme dále v textu.

7 Kromě zmíněných dávek mohou ještě rodiny nárokovat přídavek na dítě. Ten však není primárně zaměřen na rodiny v rané fázi rodičovství (může být vyplácen nezaopatřenému dítěti až do 26 let věku) a jako příjmově testovaná dávka náleží při svých parametrech jen určitému segmentu rodin. Proto se jím zde nebudeme zabývat.

Tabulka 1 | Vývoj vybraných ukazatelů v letech 2006–2015, v Kč měsíčně

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
průměrná hrubá mzda (na přepočtené počty)	19 546	20 957	22 592	23 344	23 864	24 455	25 067	25 035	25 607	26 375*
minimální mzda	7 955	8 000	8 000	8 000	8 000	8 000	8 000	8 500	8 500	9 200
sleva na dani										
- poplatník	600	600	2 070	2 070	2 070	1 970	2 070	2 070	2 070	2 070
- manžel/ka (max. příjem)	350 (3 170)	350 (3 170)	2 070 (5 667)	2 070 (5 667)	2 070 (5 667)	2 070 (5 667)	2 070 (5 667)	2 070 (5 667)	2 070 (5 667)	2 070 (5 667)
- dítě	500	500	890	890	967	967	1 117	1 117	1 117	1 117, 1 317, 1 417**
vybrané dávky										
max. PPM	13 290	14 370	14 370	28 890	29 070	30 330	30 810	31 740	31 800	32 640
max. RP	3 696	7 582	11 400	11 400	11 400	11 400	11 500	11 500	11 500	11 500
porodné	8 750, 17 500	17 760	13 000	13 000	13 000	13 000	13 000	13 000	13 000	13 000, 10 000

Poznámka: Veškeré položky jsou uváděny v měsíčním vyjádření, i když některé se zúčtují pouze ročně, resp. jednorázově (sleva na manžela/ku s příjmem maximálně do 38 040 Kč ročně v letech 2006–2007, resp. 68 000 Kč od roku 2008; porodné);

* 2015 – odhad na základě prognózy MPSV (meziroční index 103,0);

** 2015 – sleva na dítě podle počtu dětí v domácnosti (na první, druhé, třetí a další dítě v pořadí);

max. PPM = maximální výše peněžitě pomoci v mateřství vyplácená za 30 kalendářních dní;

max. RP = maximální výše rodičovského příspěvku;

porodné = jednorázová dávka, na jedno dítě (2011–2014 na první narozené dítě, 2015 nižší částka při narození druhého dítěte), 2006 – vyšší částka od 1.4.

Zdroj: Höhne *et al.*, 2015; MPSV, 2015; ČSÚ, 2015d; zákon 117/1995 Sb.

Všechny uvedené ukazatele jsou určitým způsobem vázané na (pracovní) příjem jedince. Daňové slevy přímo ovlivňují výši čisté mzdy, od předchozí mzdy se odvíjí hodnota peněžitě pomoci v mateřství a do jisté míry i rodičovského příspěvku, příjem rodiny se posuzuje pro nárok na porodné (podrobněji viz dále v textu). Průměrná hrubá mzda tak je vhodným souhrnným indikátorem pracovních příjmů, s jejíž výší můžeme vybrané ukazatele porovnat. Rozklad mzdy na jednotlivé percentily⁸ nám navíc poskytne detailní pohled na finanční situaci v širokém spektru příjmové distribuce.

Nominální průměrná hrubá mzda ve sledovaném období meziročně rostla (v letech 2006–2008 poměrně vysokým tempem v průměru kolem 7 % ročně) s jedinou výjimkou v roce 2013, kdy nepatrně poklesla. Reálné zhodnocování vybraných dávek v návaznosti na růst mezd však, kromě peněžitě pomoci v mateřství, neprobíhalo. Každoroční navyšování parametrů pro výpočet PPM vedlo zvláště od roku 2009 ke zlepšení náhradového

8 Percentily zde vyjadřují relativní umístění vzhledem k hodnotě průměrné mzdy (100 %).

poměru vůči předchozí mzdě a jeho stabilizaci (při maximální výši PPM na úrovni kolem 1,2násobku průměrné mzdy). Naproti tomu, jak dále ukazuje graf 1, ostatní ukazatele se po počátečním zvýšení některých z nich od roku 2008 takřka nezměnily a v relaci ke mzdě trvale klesají. To na jedné straně znamená snížení náhradového poměru vzhledem k předchozí mzdě, především pro jedince s vyššími příjmy, na straně druhé fakt, že na vybrané (maximální) dávky⁹ dosáhnou dnes žadatelé s relativně nižšími příjmy než v roce 2008.

Graf 1 | Relace vybraných ukazatelů k průměrné hrubé mzdě v letech 2006–2015, v % (průměrná mzda = 100,0 %)

Poznámka: střed RP = 7 600 Kč od roku 2008 (v letech 2008–2011 byla nejčastěji vyplácenou výší RP do 3 let věku dítěte, od roku 2012 zůstává „hraniční“ hodnotou pro možnost volby výše RP, při jejím pobírání je RP vyplácen nadále zhruba do 3 let věku), v letech 2006–2007 se RP vyplácel v jednotné výši (střed RP = max. RP);

příjem manžela/ky = maximální příjem manžela/manželky pro uplatnění slevy na dani poplatníkem.

Zdroj: Höhne *et al.*, 2015; MPSV, 2015; ČSÚ, 2015d; zákon č. 117/1995 Sb., vlastní výpočty

Jaký dopad měly změny parametrů vybraných opatření v letech 2006–2015 na jedince nacházející se na různé úrovni příjmového spektra? Komu finančně přilepšily a kdo si naopak pohoršil? Vývoj peněžité pomoci v mateřství, rodičovského příspěvku a daňových

⁹ Na příjmově testované dávky někteří naopak mohou ztratit nárok, a to i v důsledku neměnicích se částek životního minima od roku 2012 a předchozího pětiletého období stagnace těchto částek.

ukazatelů v závislosti na výši průměrné hrubé mzdy rozložené po jednotlivých procentech přiblíží následující text. Okrajově zmíníme také porodné.

Peněžitá pomoc v mateřství

Peněžitá pomoc v mateřství (PPM) náleží ženě měsíc až dva před porodem a následně zhruba do půl roku věku narozeného dítěte (zákon 187/2006 Sb). Její výše je vázána na předchozí mzdu ženy. Nejvýraznější změna při pobírání peněžité pomoci v mateřství nastala v roce 2009, kdy jednak vzrostla procentní sazba (z 69 % na 70 %) a jednak byly zvýšeny a rozšířeny částky redukčních hranic sloužící pro výpočet PPM¹⁰. **Zlepšení náhradového poměru** vzhledem k předchozí mzdě pocítily prakticky všechny ženy¹¹, i když nejvíce si polepšily ty s nadprůměrnou mzdou. Redukce příjmu byla oslabena natolik, že příjem ženy do úrovně průměrné mzdy už fakticky nepodléhá žádnému omezení a PPM činí 70 % předchozího příjmu. U žen s trojnásobně vyšším příjmem, kdy nově vzniká nárok na maximální možnou PPM, se relace k předchozí mzdě zvýšila na 40 % (z dřívějších 20 %) a PPM se zdvojnásobila i absolutně. Zatímco do roku 2008 dostávaly maximální možnou výši PPM již ženy s mírně nadprůměrnou mzdou, od roku 2009 se tato situace týkala až žen se zhruba trojnásobně vyšší předchozí mzdou (viz graf 2).

Graf 2 | Výše peněžité pomoci v mateřství v závislosti na předchozí mzdě, v letech 2006–2015, v Kč za měsíc

Zdroj: Höhne *et al.*, 2015; ČSÚ, 2015d; vlastní výpočty

10 Maximální denní vyměřovací základ pro výpočet PPM se meziročně zdvojnásobil (z 694 Kč v roce 2008 na 1 375 Kč v roce 2009). V následujících letech rostl průměrně o 2 % ročně, v roce 2015 činí 1 554 Kč.

11 Ženy, které si vydělají více než trojnásobek průměrné mzdy, je zhruba jen 1 % (ČSÚ, 2015a).

Rodičovský příspěvek

Rodičovský příspěvek (RP) je dávkou určenou rodiči pečujícímu o dítě až do 4 let věku. Legislativní změny proběhly i v jeho nárokování, a to směrem k větší svobodě a **flexibilitě** čerpání (viz Nešporová, 2015). Ještě v letech 2006 a 2007 byl RP vyplácen všem ve stejné částce¹², bez ohledu na předchozí příjem žadatele. Od roku 2008 platí princip **vyššího RP po kratší dobu čerpání**, přičemž v letech 2008–2011 byla možná jen jednorázová volba výše RP, od roku 2012 lze výši RP měnit libovolně a opakovaně¹³. Aby žadatel dosáhl na nejvyšší možnou výši RP (11 400 Kč v letech 2008–2011, resp. 11 500 Kč v letech 2012–2015), musel by pobírat alespoň v dané výši předchozí PPM. Kolik takových rodičů bylo a kolik jich této možnosti skutečně využilo?

V letech 2008–2011 se pro pobírání RP v nejvyšší částce pouze do dvou let věku dítěte rozhodlo jen velmi málo z nich, i když postupně takových rodičů přibývalo¹⁴. Nadpoloviční většina rodičů tehdy volila tříleté čerpání RP, a to z řady důvodů jako např. preference tříleté osobní péče o dítě, nedostupnosti služeb péče o děti, nízké nabídky flexibilních pracovních příležitostí či proto, že tříletá varianta byla v souhrnu mírně finančně výhodnější, příp. že pro dvouletou rodič nesplnil podmínku výše předchozího pracovního příjmu nebo se nezměnitelná volba jevila jako „riskantní“ (databáze MPSV; Palonciová *et al.*, 2014).

Z dat MPSV je dále patrné, že systém vyplácení RP platný v současnosti skutečně **přinesl rodičům mnohem větší volnost**. Podmínky pro volbu až do maximální výše RP splňovalo k prosinci 2014 70 % všech žadatelů o RP, zdaleka ne všichni jej ale v plné výši pobírali. Průměrný měsíční počet případů vyplacených RP ve výši 11 500 Kč činil za rok 2014 přibližně 29 tisíc, což představuje kolem 10 % všech vyplacených RP (databáze MPSV). Tato nízká míra využití možnosti nejvyššího příspěvku má rozmanité důvody, hlavní jsou shodné s uvedenými důvody převážného čerpání rodičovské dovolené po tři roky.

Pro které příjmové skupiny znamenaly změny v systému vyplácení RP největší přínos a pro které se de facto nic nezměnilo, objasňuje graf 3. Zobrazuje vývoj (nejvyšše možných) částek RP v závislosti na předchozí mzdě v letech 2006–2015 a poukazuje zároveň na situaci, kdy vzhledem ke každoročně rostoucí průměrné mzdě a prakticky neměnným parametrům nároku na RP dochází k tomu, že na maximální hodnotu RP dosáhnou i žadatelé s relativně se snižujícími příjmy (v roce 2008 od úrovně 74. percentilu, 2011 od 68. percentilu a 2015 již od 64. percentilu průměrné mzdy). Vyššího RP mohou v posledních čtyřech letech ještě využít rodiče s předchozí mzdou zhruba kolem poloviny průměrné mzdy. Na jednu stranu tak můžeme pozitivně hodnotit zvýšení příspěvku, na stranu druhou je třeba připomenout reálné snižování náhradového poměru výše RP vzhledem k předchozí mzdě (například při průměrné mzdě pokles z 50,5 % v roce 2008 na 43,6 % v roce 2015). Rodičovský příspěvek tak pozbývá pro velkou část rodičů charakter náhrady ušlé mzdy, přesto je tak jimi stále vnímán. Hodnocen je proto jako ne příliš významná podpora rodičovství, zejména u vyšších příjmových skupin, ale poskytující alespoň nějaký jistý příjem při nejistém postavení mladých matek na trhu práce.

12 V roce 2006 ve vazbě na životní minimum rodiče, v roce 2007 ve výši odpovídající 40 % stanovené mzdy v nepodnikatelském sektoru.

13 Při splnění určitých podmínek, především z hlediska předchozího příjmu a věku dítěte (zákon 117/1995 Sb.).

14 V prosinci 2011 pobíralo RP ve zvýšené výměře zhruba 20 tisíc rodičů, tj. 6,5 % ze všech jeho příjemců (databáze MPSV).

Graf 3 | Výše rodičovského příspěvku v závislosti na předchozí mzdě, v letech 2006–2015, v Kč za měsíc

Zdroj: Höhne *et al.*, 2015; ČSÚ, 2015d; zákon 117/1995 Sb; vlastní výpočty

Porodné

Nárok na porodné, jehož smyslem je jednorázově přispět na náklady spojené s narozením dítěte, doznal ve sledovaném období rovněž několika zásadních proměn. V porovnání s předchozími dvěma dávkami jdou jeho úpravy spíše opačným směrem: **snížení hodnoty a zacílení na rodiny s nízkými příjmy**. Na počátku sledovaného období se ale porodné ještě zvyšovalo. Od druhého čtvrtletí 2006 se zdvojnásobilo, mírnější růst pokračoval i v roce následujícím. Úsporná opatření spojená s procesem stabilizace veřejných rozpočtů ovšem hodnotu porodného snížila na 13 000 Kč, počínaje rokem 2008. Další omezení přišlo o tři roky později, kdy se porodné začalo vyplácet pouze na první narozené dítě a jen tehdy, pokud příjem rodiny nepřesahoval 2,4násobek jejího životního minima. Určité uvolnění podmínek přinesla až novela zákona o státní sociální podpoře platná od roku 2015, která jednak navýšila hranici příjmu pro nárok na porodné (na 2,7násobek životního minima) a jednak stanovila (nižší) porodné i pro dítě narozené ženě jako druhé v pořadí¹⁵.

Zmíněné úpravy výrazně zredukovaly počty jeho příjemců od roku 2011. Z průměrných 10 tisíc dávek vyplacených měsíčně v předchozích letech se počet dávek porodného snížil nejprve na pětinu, v dalších letech na desetinu (MPSV, 2014). Letos lze očekávat zvýšení tohoto počtu, i když k předchozím hodnotám bude mít stále daleko. Výše porodného zůstává beze změny posledních osm let, jeho reálná hodnota tak v čase trvale klesá (viz graf 1). Jako motivační faktor ve vztahu k porodnosti nemá při současném nastavení příliš silný potenciál, byť pro nízkopříjmové rodiny, jimž je určen, je dávkou významnou.

¹⁵ Změny ve vyplácení porodného se týkaly i vícečetných porodů, jejich specifikací se však vzhledem k malému výskytu těchto případů i s ohledem na zaměření příspěvku nebudeme blíže zabývat.

Sleva na dani na dítě, daňový bonus, sleva na dani na manžela/ku s nízkými příjmy

Adresnější sociální systém vedl k postupnému zvýšení významu podpory rodiny v daňové sféře. V oblasti přímých daní byly v posledních letech novelizovány zákony, které přinášejí řadu dílčích i principiálních změn. K těm podstatným patří nahrazení odečitatelných položek ze základu daně přímými odpočty z vypočtené daně (od roku 2006) a zavedení rovné daně namísto progresivního zdanění (od roku 2008)¹⁶. Sleva na dani na dítě může být za jistých podmínek přetransformována do daňového bonusu. Zmiňované úpravy jsou výhodnější pro jedince s nižšími příjmy. Dílčí změny se ve sledovaném období týkají především hodnot slev na dani a uskutečňují se takřka výlučně u slev na dani na dítě. Absolutní částka této slevy se pozvolna zvyšuje. Novinkou od roku 2015 je zohlednění vyššího počtu dětí v rodině vyšší slevou na dítě (viz tabulka 1).

Jak se tyto změny projevují v příjmech? Nárok na slevu na dani na dítě se váže na jeho vyživování ve společné domácnosti, přičemž ji může uplatnit jeden z (pracujících) rodičů. Případný daňový bonus lze čerpat, pokud je vypočtená daňová povinnost nižší než sleva na dani. Další podmínkou je příjem poplatníka dosahující alespoň poloviny minimální mzdy. Její hodnota se přitom ve sledovaném období dlouho neměnila a ve vztahu k průměrné mzdě reálně ztrácela. Pokles zastavilo až její zvýšení v srpnu 2013 a v lednu 2015 (viz tabulka 1 a graf 1). Nárok čerpat daňový bonus tak postupně vznikl širšímu okruhu poplatníků, v roce 2006 s příjmem od 21. percentilu, v roce 2012 od 16. percentilu relevantní průměrné mzdy, jak je patrné i z grafů 4–6¹⁷. Z nich lze rovněž vysledovat opačný posun počátku nároku na daňový bonus v roce 2014 a 2015, v jehož pozadí stojí zvýšení minimální mzdy (v současnosti mohou daňový bonus nárokovat poplatníci s příjmem od 18. percentilu průměrné hrubé mzdy).

V plné výši, tj. ve výši slevy na dítě, je daňový bonus od roku 2008 vyplácen s mírnými výkyvy zhruba do 40. příjmového percentilu¹⁸. Následně jeho hodnota klesá na minimum, s počtem dětí pozvolněji, až k přibližně 60. percentilu u poplatníka s jedním dítětem, resp. 80. percentilu se dvěma dětmi a průměrné mzdě má-li tři děti. Vzhledem k nastavení daňového systému před rokem 2008 to můžeme považovat za zlepšení, neboť v letech 2006 a 2007 končilo vyplácení daňového bonusu a zároveň začalo placení daní na mnohem nižší úrovni mzdy (přibližně ve výši jedné poloviny, dvou třetin, resp. čtyř pětin mzdy v závislosti na počtu dětí).

Grafy 4–6 názorně ukazují zvyšování daňového bonusu vycházejícího z rostoucí slevy na dani na dítě ve vybraných letech, jeho následný pozvolný pokles spojený s růstem příjmu, a to až k situaci, ve které poplatník ztrácí na daňový bonus nárok a začíná platit daň. To vše v závislosti na počtu dětí, na které je sleva uplatňována, a na úrovni hrubé mzdy vyjádřené v percentilech.

16 V letech 2005–2007 mohli manželé vyživující alespoň jedno dítě v domácnosti uplatnit institut tzv. společného zdanění. V naší analýze tento princip zdanění vzhledem k dočasnosti jeho působení podrobněji nerozebíráme, detailnější pohled na jeho přínosy pro rodiny s různou hladinou příjmu nabízí např. studie (Höhne, 2008).

17 Pro lepší přehlednost obrázky zahrnují jen vybrané roky z celého období, tak aby byly zachyceny podstatné změny daňových opatření.

18 Do 45. percentilu v roce 2008, do 39. percentilu v roce 2015. Od tohoto percentilu začíná platit daň bezdětný poplatník.

Kromě již vysvětleného posunu počátku nároku na daňový bonus stojí za zmínku i vliv samotné výše bonusu. Zvyšování slev na dani na dítě mělo za následek jednak absolutní nárůst hodnoty daňového bonusu (v grafu vertikálně) a jednak rozšíření příjmového spektra jeho příjemců (horizontálně). Vůči roku 2012 však v následujících letech pozorujeme naopak spíše jeho (horizontální) zúžení, vyvolané stagnující výší slevy na dani a růstem minimální mzdy. Nejlépe viditelné je to na případě jednoho dítěte v rodině, v roce 2014 i u vícedětných rodin. Legislativní změny platné od roku 2015 zvyšující slevu na dani v rodinách s více dětmi naproti tomu zřetelně posunují eventuální nárok na bonus do vyšších příjmových skupin.

Graf 4 | Výše daňového bonusu a placené daně v závislosti na mzdě, vybrané roky z období let 2006–2015, 1 dítě

Poznámka: V první části grafu zhruba od 0,2 do 0,6 násobku průměrné mzdy je zobrazen výše daňového bonusu, následně pak zaplacená daň (nulový daňový bonus).

Zdroj: Höhne *et al.*, 2015; ČSÚ, 2015d; vlastní výpočty

Dalším daňovým opatřením zvyšujícím čisté příjmy je sleva na dani na nepracujícího manžela či manželku¹⁹. O tu si mohou snížit daň i bezdětní poplatníci, má-li jejich žena roční příjmy nižší než je stanovená hranice. Pokud bychom zakomponovali slevu na manželku do grafů 4–6, výrazně se rozšíří příjmové pásmo, ve kterém si poplatník může nárokovat daňový bonus: např. na jedno dítě jej v plné výši může v současnosti uplatnit zhruba od 0,2 do 0,8 násobku průměrné mzdy, v nižší hodnotě až do výše průměrné mzdy (viz graf 7). Vychovává-li dvě děti, má nárok na daňový bonus až do 1,2 násobku průměrné mzdy, se třemi dětmi až do 1,5 násobku.

19 V této souvislosti budeme dále v textu používat „slevu na dani na manželku“. V situaci raného rodičovství jsou to totiž v naprosté většině ženy, které při péči o dítě nemají žádné, příp. jen nízké příjmy, a na které si manžel může uplatnit slevu.

Graf 5 | Výše daňového bonusu a placené daně v závislosti na mzdě, vybrané roky z období let 2006–2015, 2 děti

Poznámka: V první části grafu zhruba od 0,2 do 0,85 násobku průměrné mzdy je zobrazen výše daňového bonusu, následně pak zaplacená daň (nulový daňový bonus).

Zdroj: Höhne *et al.*, 2015; ČSÚ 2015d; vlastní výpočty

Graf 6 | Výše daňového bonusu a placené daně v závislosti na mzdě, vybrané roky z období let 2006–2015, 3 děti

Poznámka: V první části obrázku zhruba od 0,2 do 1,1 násobku průměrné mzdy je zobrazen výše daňového bonusu, následně pak zaplacená daň (nulový daňový bonus).

Zdroj: Höhne *et al.*, 2015; ČSÚ, 2015d; vlastní výpočty

Graf 7 | Výše daňového bonusu a placené daně v závislosti na mzdě, bez a se započtením slevy na manželku*, vybrané roky, 1 dítě

Poznámka: * plná čára označuje situaci bez započtení slevy na manželku, přerušovaná čára při započtení slevy na manželku.

Zdroj: Höhne *et al.*, 2015; ČSÚ, 2015d; vlastní výpočty

Mezi roky 2006 a 2008 se výrazně rozšířila příjmová skupina poplatníků, kteří nemusí díky slevám platit žádnou daň a ještě získají bonus na dítě. V následujících letech pak sice roste absolutní výše bonusu, poplatníci s (nad)průměrnou mzdou však na něj ztrácejí nárok. Příčinu lze hledat na straně výše slevy na manželku, která od roku 2008 zůstává na stejné úrovni. Za pozornost stojí i fakt, že se nijak nemění ani hranice příjmů, kterou nesmí příjem manželky překročit. Vzhledem k rostoucí průměrné mzdě to pro ženu může být demotivující. Její případný pracovní příjem by musel být mnohem vyšší, aby překlenul úbytek v čistých příjmech manžela, způsobený ztrátou nároku na slevu na dani na manželku. Sleva na dani na manželku totiž výrazně zvyšuje její efektivní daňovou sazbu (bližší viz Kalíšková, Münich, 2014). Opatření v daňové oblasti se jeví oproti rodinným dávkám jako univerzálnější, navíc mají v případech slevy na děti i motivační efekty na zapojení pečujících rodičů do výdělečné činnosti s dopady na rodinné příjmy, u slevy na manželku je to však naopak.

4. Dopady změn rodinných dávek a daní podle vzdělání rodičů a možný vliv na natalitní chování

Jak jsme uvedli v úvodu, většina analýz nepřičítá finančním nástrojům rodinné politiky velkou roli v podpoře natalitního chování, ale určitý vliv jim přiznává, a to diferencovaný. Modelová analýza ukázala rozdílnost dopadů nedávných změn vybraných finančních nástrojů na jedince (rodiny) s různými pracovními příjmy. Dále se zaměříme na to,

nakolik se mohly změny analyzovaných ukazatelů promítnout v rozhodování o rodičovství v závislosti na vzdělání jako na dalším indikátoru sociálního statusu, úzce spjatým s dosahovanými příjmy²⁰. Za průměrnou mzdu pracují především středoškolačky s maturitou (ČSÚ, 2015a). Průměrná mzda žen s nižším vzděláním dosahuje zhruba dvoutřetinové úrovně, naproti tomu ženy s vyšším odborným a bakalářským vzděláním, resp. vysokoškolačky vydělávají 1,2krát, resp. 1,5krát více oproti průměru²¹.

Na které vzdělanostní skupiny žen či mužů tak nejvíce dopadly úpravy ve sledovaných dávkách a v daních? Zvýšení peněžité pomoci v mateřství od roku 2009 znamenalo největší přínos pro ženy, které mají alespoň maturitu, neboť hodnota PPM výrazněji rostla od úrovně průměrné mzdy. Naproti tomu na změnách ve výši rodičovského příspěvku „vydělaly“ i ženy s nižším vzděláním. Připomeňme, že o vyšší RP mohly v letech 2008–2011 požádat ženy kolem 0,7násobku průměrné mzdy, v dalších letech i ženy s nižší mzdou (viz graf 3). Daňové úpravy pocítili ve své mzdě spíše muži, kteří si uplatňovali slevu na dani na dítě, příp. na manželku. Nejvýrazněji se projevily u mužů s nižší než průměrnou mzdou, tzn. častěji u mužů s nejvýše středním vzděláním s maturitou, což vzhledem k vysoké míře vzdělanostní homogamie párů můžeme vztáhnout na většinu rodin, kde nejvýše úplného středního vzdělání dosáhla i žena (ČSÚ, 2014a). Zdvojnásobení částek porodného v roce 2006 na 90 % úrovně průměrné mzdy bylo výraznou finanční pomocí, byť jednorázovou, především pro ženy (rodiny) s nižším vzděláním, potažmo příjmem. Po roce 2010 se porodné stalo příjmově testovanou dávkou vyplácenou pouze prvorodičkám, což do jisté míry mohlo ovlivnit i počty narozených dětí druhého a dalšího pořadí, jak si ukážeme dále.

Porodnost měřená počtem živě narozených dětí i úhrnná plodnost se v posledních letech vyvíjela dosti proměnlivě (ČSÚ, 2011, 2015e). Od roku 2002 začal počet narozených dětí (po několika letech stagnace) vzrůstat k vrcholu v roce 2008 se 120 tisíci živě narozených dětí, jenž se udržel ještě v dalších dvou letech. Vzestup se připisuje zejména početné generaci žen narozených v sedmdesátých letech 20. století, která začala realizovat své (odkládané) rodičovské plány. Následný trend snižování počtu narozených dětí, který se pozastavil v roce 2014 (110 tisíc živě narozených dětí)²², byl důsledkem několika okolností. Kromě prokazatelného poklesu počtu populačně silných ročníků uskutečňujících své natalitní plány lze oprávněně uvažovat o vlivu ekonomické recese (nárůst plodnosti v roce 2014 by mohl být připsán vlivu jejího konce), trvajících malých podpoře skloubení rodinných a pracovních rolí (např. nereagování na rostoucí poptávku po mateřských školách a obdobných zařízeních). Na tyto okolnosti různě reagují ženy (rodiče) s různým socio-profesním statutem, přičemž vzdělání jako jeho ukazatel je prokázanou

20 Připomínáme, že zde abstrahujeme od dalších vlivů, které se spolupodílejí na rozhodování o rodičovství. K nim vedle zajištění zdrojů příjmu patří např. osobní charakteristiky (věk, vzdělání, zdravotní stav), další sociálně ekonomické indikátory (zaměstnání, bytová situace aj.) a kulturní a hodnotové aspekty. Tyto okolnosti působí synergicky, nicméně finanční aspekty patří k těm nejvýraznějším (např. Ettlerová, Matějková, 2004; Höhne *et al.*, 2010)

21 U mužů jsou relace k průměrné mzdě podle dosaženého vzdělání velmi podobné. Jen vysokoškoláci mají až 1,7krát vyšší mzdu a relativně větší difference je mezi mzdou muže se základním vzděláním a středoškoláka bez maturity. Průměrná mzda žen dosahuje 87 % celkové průměrné mzdy, resp. 78 % mzdy mužů.

22 Úhrnná plodnost se naproti tomu od roku 2012 zvyšuje. Nižší počet dětí v letech růstu úhrnné plodnosti je důsledkem úbytku žen v reprodukčním období a obzvláště ve věku, kde se reprodukce nejvíce koncentruje (ČSÚ, 2015e).

determinantou natalitního chování (viz např. Rychtaříková, 2014; Kurkin, 2013; Kocourková, Šťastná, 2016).

Podívejme se tedy na vzdělanostní strukturu matek nově narozených dětí, která ilustruje plodnost podle vzdělání. Zastoupení matek podle nejvyššího dokončeného vzdělání²³ odráželo (pokračující) změny v celkové vzdělanostní struktuře populace žen ve věku 15–44 let²⁴, vyznačující se rostoucím podílem žen vysokoškolaček a klesajícím podílem žen bez maturity (ČSÚ, 2015b). Rovněž podíl žen vysokoškolaček mezi matkami nově narozených dětí od roku 2006 každoročně rostl (v roce 2014 zaujímal 29 %, tedy dvojnásobek proti roku 2006), podíl vysokoškolsky vzdělaných žen v populaci 15–44 let se však zvyšoval rychlejším tempem. Naopak intenzita porodnosti žen se základním vzděláním zůstává vysoká, jak ukazuje fakt, že počty matek neklesají tak rychle jako zastoupení všech žen se základním vzděláním v populaci.

Přestože průběžná demografická statistika neumožňuje přesnou analýzu vlivu vzdělání na reprodukční chování žen, což je možné až po skončení jejich plodného věku, určitá specifika pro každou vzdělanostní skupinu lze vysledovat z údajů o pořadí narození dítěte²⁵. Z nich je zřejmé, že ženy s vyšším vzděláním mají zpravidla menší počet dětí (důvody viz např. Rychtaříková, 2014; Fiala *et al.*, 2015). Mezi ženami, které mají alespoň maturitu, představovaly v letech 2006–2014 děti třetího a vyššího pořadí přibližně 9–12 % (ČSÚ, 2015c), u žen s nižším vzděláním byly tyto podíly dvou až trojnásobně vyšší (u středoškolaček bez maturity 18–21 %, u žen se základním vzděláním 29–32 %).

U žen s nejvýše středním vzděláním s maturitou nastaly největší změny ve struktuře podle pořadí narození dítěte v roce 2007 a 2010, kdy rostly podíly dětí narozených ve druhém a vyšším pořadí. Lze to připsat reakci na zvýšení částek porodného a RP v té době, může to i reflektovat plánované omezení ve vyplácení porodného od roku 2011 pouze na prvorozené děti. Relativní přínos porodného do rodinného rozpočtu je totiž zákonitě u nízkopříjmových skupin (obvykle s nižším vzděláním) mnohem vyšší. V posledních dvou letech můžeme u žen se základním vzděláním, vyučením a v menší míře i u těch s maturitou sledovat zvýšení podílu dětí narozených ve třetím a vyšším pořadí.

U vysokoškolaček se podíly prvorodiček v posledním desetiletí meziročně stále snižovaly a podíly druhorodiček zvyšovaly (s výjimkou v roce 2013). S větší dynamikou probíhaly tyto procesy zejména v letech 2007–2009. Motivaci těchto žen nahrávají spíše úpravy PPM a flexibilita čerpání RP. Pro ženy s vysokoškolským vzděláním stále platí, že více než polovina dětí, které se jim narodí, je prvorozených a že třetí a další dítě se rodí zhruba stále stejnému podílu matek, byť v posledním roce statistiky vykazují nárůst podílu matek, kterým se narodilo třetí dítě (ČSÚ, 2011, 2015c).

Ženy nedosahující vzdělání s maturitou přitom mají společné, a od žen s vyšším vzděláním odlišné, chování v tom smyslu, že zatímco v letech 2007 a 2010 nastal výrazný meziroční pokles jejich prvorozených dětí, v jiných letech (do roku 2012) jejich podíl naopak rostl. Důvody jsou naznačeny výše. Zatímco souhrnná data o počtu narozených

23 Vzdělání matky (i otce) se zjišťuje na hlášení o narození dítěte, přičemž od roku 2007 je tento údaj nepovinný. Počty případů s neuvedeným vzděláním se zvolna zvyšují, v roce 2014 se jednalo o 9 tisíc, resp. 8 %, ze všech narozených.

24 Věkové rozpětí 15–44 let jsme zvolili s ohledem na dostupnost požadovaných údajů ve statistikách. Ženy, které porodí v tomto věku dítě, tvoří 99,9 % ze všech žen, kterým se narodí dítě.

25 Tato data ovšem neposkytují údaje o rostoucí bezdětnosti.

děti v letech 2006–2014 podle pořadí neukazují zcela jednoznačný trend, meziporodní intervaly se (od roku 2008) neustále zkracují (ČSÚ, 2014b). K tomu mohou přispívat současné možnosti variabilního pobírání RP (Šťastná *et al.*, 2015), které přináší výhody všem vzdělanostním kategoriím žen. Výsledkem takových změn by mohla být vyšší plodnost, což ukáží až příští léta.

5. Dopady nastavení dávek a daní na manželská a nesezdaná soužití

Navzdory klesající vazbě mezi sňatečností a porodností není od věci se podívat na souvislost typu partnerství s finančními opatřeními rodinné politiky (vývoj celkové porodnosti stále ovlivňuje hlavně plodnost vdaných žen – viz např. Kocourková, 2009). Forma rodinného uspořádání z hlediska legitimacy nijak neovlivňuje nárok na rodinné dávky, jinak je tomu však v daňové oblasti, kde jsou manželské páry oproti nesezdaným partnerům zvýhodněny možností nárokovat slevu na dani na jednoho z manželů²⁶. Zde se krátce zmíníme o finančním profitu, který přinese uplatnění daňové slevy, resp. bonusu na dítě manželskému páru (ve srovnání s párem nesezdaným) spolu s daňovou slevou na manželku.

Jak již bylo řečeno výše, muž si může uplatnit slevu na manželku, pokud její příjmy v daném měsíci nepřesáhnou určitou částku. V současnosti si může tuto slevu odečíst bezdětný muž s příjmem do 26. percentilu průměrné mzdy. Vzhledem k tomu, že vypočtená daň vychází díky slevě na poplatníka záporná (a v reálné platbě tedy nulová) až k úrovni 38 %²⁷ průměrné mzdy, nemá případná sleva na manželku na výslednou čistou mzdu muže prakticky žádný vliv. Čistá mzda sezdaného a nesezdaného bezdětného muže (i celkový příjem jejich domácností) je tedy stejná.

Změna v příjmech nastane, narodí-li se do rodiny dítě a žena bude pobírat peněžitou pomoc v mateřství. PPM bude nižší než její předchozí mzda, nicméně příjem jejího partnera se může zvýšit. Jednak díky uplatnění slevy na manželku, kterou nově využijí i muži s vyšší mzdou, a to až k 71. percentilu průměrné mzdy, a jednak zásluhou slevy na dani na dítě. Tuto slevu i případný daňový bonus mohou nárokovat sezdaní i nesezdaní muži žijící s dítětem. Zatímco tedy daňová sleva, příp. bonus na dítě, zvýší čistou mzdu oběma mužům počínaje 18. percentilem, sezdanému muži zůstane vyšší mzda od 40. percentilu ještě díky slevě na manželku (s rostoucím příjmem se tento rozdíl zvyšuje od stokorun až na 1 700 Kč), a to až do 72. percentilu, kdy se jejich mzdy opět vyrovnají.²⁸ Celkové peněžní příjmy těchto dvou domácností se vyvíjejí obdobně jako jejich pracovní příjmy. Na začátku a na konci příjmového spektra (do 39. percentilu průměrné hrubé mzdy, resp. od 72. percentilu) jsou stejné, mezi těmito intervaly dosahují vyšších příjmů rodiny manželů (až o 1 200 Kč oproti rodinám nesezdaných párů s jedním dítětem).

26 Pro další analýzu předpokládáme, že muž pracuje za průměrnou hrubou mzdu (resp. hodnotu odpovídající jejím percentilům), (předchozí) mzda ženy činí 80 % mzdy muže. Slevu na dani na manželku uplatňuje muž.

27 V roce 2015, resp. 44 % v roce 2008 a 26 % v roce 2007. Meziroční nárůst 2008/2007 poukazuje na snížení daňové zátěže u jedinců s velmi nízkou mzdou, naproti tomu kvůli neměnicí se výši slevy na dani na poplatníka od roku 2008 musí dnes ti, kdo mají mzdu na úrovni 44 % průměrné mzdy, již platit nenulovou daň.

28 40. percentilu odpovídá hrubá mzda ve výši zhruba 10 550 Kč, 71. percentilu pak mzda přibližně 18 700 Kč. Mzdu v tomto intervalu má necelá čtvrtina mužů (ČSÚ, 2015a).

Nástup na rodičovskou dovolenou a pobírání rodičovského příspěvku opět výrazně diferencuje příjmy manželských a nesezdaných párů, ale tentokrát i ve vyšších příjmových skupinách. Důvodem je využití slevy na manželku prakticky v každé rodině bez ohledu na mužovu mzdu, neboť započitatelné příjmy jeho ženy jsou nulové (RP se do těchto příjmů nezahrnuje). Výsledkem je rostoucí rozdíl v pracovních (i celkových) příjmech ve prospěch manželů, počínaje 40. percentilem hrubé mzdy, a to v podstatě neomezeně, byť od 78. percentilu v maximálně možné výši 2 070 Kč, tedy ve výši slevy na manželku.

Při návratu ženy na trh práce se pracovní příjmy manželů a nesezdaných vyrovnávají, stejně jako v případě jejich bezdětnosti. Jejich pracovní příjmy jsou nyní od 18. percentilu hrubé mzdy shodně zvýšené o slevu na dani na dítě. Narodí-li se ženě druhé dítě (zhruba do 3 let věku prvního dítěte), a ona plynule přejde z rodičovské dovolené na (druhou) mateřskou a následně rodičovskou dovolenou, nastane z hlediska příjmů v rodině podobný scénář jako v případě péče o dítě první. Sezdaný muž přilepší rodinnému rozpočtu díky uplatnění slevy na manželku (na mateřské dovolené) až o 1 700 Kč více oproti muži žijícímu v kohabitaci. Při pobírání rodičovského příspěvku ženou vzroste rozdíl v příjmech nejvýše na 2 070 Kč, stejně jako u rodin s jedním dítětem.

Diskuse a závěr

V analýze jsme u vybraných nástrojů finanční podpory rodin ukázali, v jaké výši si je mohou rodiče nárokovat v závislosti na předchozím příjmu, do jaké míry tento pracovní příjem nahrazují (PPM, RP), resp. jak se projeví v čisté mzdě (daňové slevy). Dopady změn jednotlivých opatření nejsou pro všechny příjmové kategorie stejné. Shodný však pro ně je pokles reálných hodnot v relaci k (rostoucí) mzdě: výše porodného, rodičovského příspěvku, slev na dani na poplatníka a na manželku (včetně jejího maximálně možného příjmu) je v současnosti v podstatě stejná, jako byla v roce 2008. Současný stav mohou ocenit nízkopříjmoví jedinci, kterým pro nárok na maximální dávku postačí každoročně o trochu nižší mzda (což je nejlépe viditelné na rodičovském příspěvku), rodiče s vyšší mzdou však v tomto ohledu relativně ztrácejí. Ačkoliv zde nelze hovořit o prokázané přímé závislosti, skutečností je, že vyšší porodnost vykazují lidé s nižším vzděláním, tedy většinou též s nižšími pracovními příjmy. Přesto se nedomníváme, že zde relativně příznivější vývoj finanční podpory nízkopříjmovým rodinám prokazatelně ovlivňuje natalitní chování. Obdobně nelze předpokládat přímý demotivační vliv relativně klesající finanční podpory na natalitní chování žen s vyšším vzděláním a příjmy, u nichž jsou zásah mateřství do kariérního růstu či vyšší hodnota ušlých příležitostí větším problémem.

Celkový rodinný rozpočet je ovlivňován v důsledku vzájemné interakce dávek a daňových opatření vázaných na péči o dítě. Porovnáme-li (při použití dat SILC, 2014) příjmovou situaci dvou ekonomicky aktivních bezdětných partnerů s rodinou s dětmi, kde je ekonomicky aktivní pouze jeden z rodičů, je hodnota peněžních příjmů v průměru téměř 1,14krát vyšší u bezdětného páru. V jeho případě tvoří sociální příjmy jen 4 % celkového příjmu. V úplné rodině s dětmi a s jedním ekonomicky aktivním rodičem dosahují téměř pětiny úhrnných příjmů (18 %), přičemž poté, co oba rodiče jsou opět ekonomicky aktivní, klesne váha sociálních příjmů v rozpočtu rodiny ke 2 % a její celkový příjem je ve srovnání s bezdětným párem již mírně vyšší (SILC, 2014). Finanční podpora rodin je v současném nastavení orientovaná na ranou fázi rodičovství, což může mít význam pro vnímání této formy podpory (potenciálními) rodiči.

Pracovní příjmy rodiny s narozením dítěte zpravidla klesají, přičemž míra jejich kompenzace sociálními dávkami se v závislosti na úrovni individuálního příjmu liší. Vydělává-li například muž polovinu průměrné hrubé mzdy, jsou celkové příjmy rodiny se ženou na mateřské dovolené přibližně o 11 % vyšší oproti bezdětnému páru. Naproti tomu při průměrné hrubé mzdě je celkový příjem vyšší u páru bez dětí. Podle našich modelových propočtů za rok 2014 nastává zlom na 78. percentilu průměrné hrubé mzdy. V případě porovnání dvoupríjmové bezdětné rodiny s rodinou, kde jeden z rodičů pobírá při péči o dítě rodičovský příspěvek, mají vyšší celkový peněžní příjem bezdětné páry až od 90. percentilu průměrné mzdy.

Ztráta příjmu v důsledku rodičovství tak je relativně nižší pro nízkopříjmové rodiny oproti rodinám s vyššími příjmy²⁹. Provedené parametrické i systémové změny sledovaných ukazatelů v posledních letech relativně zlepšily příjmovou situaci rodin s dětmi (s nižšími příjmy) v porovnání s bezdětnými, neboť ještě v roce 2007 byly celkové příjmy bezdětného páru vyšší oproti rodině s jedním dítětem již zhruba od dvou třetin úrovně průměrné mzdy (Švarcová, Švarc, 2009). Potenciál pronatalitního působení tohoto zlepšení příjmové situace rodin zvyšuje i možnost volby kratší rodičovské dovolené s vyšším rodičovským příspěvkem.

Analýza dále poukázala na lepší finanční situaci manželských párů oproti nesezdaným, která plyne z uplatnění daňové slevy na manželku. Manželské páry zvýhodňuje již od nízké příjmové úrovně a to tehdy, kdy je jeden z rodičů z důvodu péče o děti ekonomicky neaktivní. Pro uzavření sňatku (před narozením dítěte) však daňová úleva příliš motivační není, o čemž svědčí neustále rostoucí podíl dětí, které se rodí mimo manželství (ČSÚ, 2015e). Podíly dětí narozených mimo manželství se zvyšují u všech vzdělanostních kategorií žen (s vyšším vzděláním rychleji), u žen se základním vzděláním však podíl mimomanželsky narozených dětí dlouhodobě dominuje (81 % v roce 2014)³⁰, nadpoloviční je i v případě středoškolaček bez maturity (62 %). Těmto rodinám by sleva na dani na manželku přitom finanční situaci znatelně vylepšila.

Předložená analýza nemohla zodpovědět otázku o efektivitě finanční podpory rodiny ve vztahu k porodnosti. Ukázala však, že vybrané nástroje této podpory mají potenciál měnit rodinné chování, že lidé na podněty v této formě reagují, přičemž nevýraznost a různorodost reakcí zřejmě souvisí s komplexní determinací natalitního chování i častými změnami těchto nástrojů. Souhrnně lze konstatovat, že se můžeme připojit k autorům, kteří vliv finanční pomoci rodinám s dětmi úplně nevylučují, ale poukazují na omezenost její efektivity. Podle předložené analýzy stávající nastavení takové pomoci oslovuje především rodiny s nižším sociálním statutem (měreno vzdělanostní a příjmovou úrovní). Do rodin s vyšším statutem, ale platí to pro rodiny obecně, by měla směřovat také další opatření rodinné politiky, zejména zaměřená na usnadnění sladění péče o děti se zaměstnaností rodičů. Orientací systému nepojistných rodinných dávek především na ranou fázi rodičovství omezuje státní systém finanční podpory rodin svůj potenciál motivovat širší okruh lidí k rodičovství. Bylo by žádoucí zvážit např. zvýšení přídavků na děti, ovšem v kontextu s aktuálně realizovaným zvyšováním slev na daních za děti.

29 To se mj. promítá ve volbě odlišné délky rodičovské dovolené žen podle dosaženého vzdělání (s vyšším vzděláním se zkracuje), odrážející nižší motivaci rodiče pečujícího o dítě v rodině s nižšími příjmy vrátit se dříve na pracovní trh oproti rodiči z vysokopříjmové rodiny (zejména má-li dobře placené zaměstnání).

30 Naproti tomu vysokoškolačky častěji rodí děti v manželství (71 %).

Efektivnost finančních nástrojů rodinné politiky nezávisí jen na vhodné koordinaci opatření v dávkovém a daňovém systému, ale i na konkrétním nastavení např. jednotlivých rodinných dávek. V současnosti jsou diskutována a navrhována další opatření³¹, která mají mj. snížit negativní finanční dopady rodičovství. Již v rané fázi jejich implementace je třeba ověřit jejich skutečné dopady.

Pokud jde o partnerské/manželské chování, navzdory zvýhodnění manželských párů v jejich relativně širokém příjmovém spektru, takováto finanční pobídka zřejmě nemůže konkurovat socio-kulturním a hodnotovým vlivům, které snižují sňatečnost a současně působí dlouhodobě na rozvolnění vztahu mezi sňatečností a porodností.

Literatura

- ČSÚ (2011). *Porodnost a plodnost – 2006 až 2010*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/porodnost-a-plodnost-2006-az-2010-bei2lxvhdf>
- ČSÚ (2014a). *Socio-demografická homogamie sezdáných a nesezdáných párů 1993–2012*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/socio-demograficka-homogamie-sezdanych-a-nesezdanych-paru-1993-2012-muq0bgnsr3>
- ČSÚ (2014b). *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2013*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-2013-ajtghnb5q2>
- ČSÚ (2015a). *Struktura mezd zaměstnanců – 2014*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/struktura-mezd-zamestnancu-2014>
- ČSÚ (2015b). *Zaostřeno na ženy a muže – 2014*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/1-obyvatelstvo-a-rodiny-a-domacnosti5404>
- ČSÚ (2015c). *Demografické ročenky (pramenná díla) 2010–2013 a 1990–2009*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie
- ČSÚ (2015d). *Ukazatele sociálního a hospodářského vývoje České republiky - 1. čtvrtletí 2015*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ukazatele-socialniho-a-hospodarskeho-vyvoje-ceske-republiky-1-ctvrtleti-2015>
- ČSÚ (2015e). *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2014*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-2014>
- Databáze MPSV (2015). *Data o příjemcích rodičovského příspěvku v letech 2004–2014*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Dlouhý, J. (1997). *Vzájemné vazby systému daní a dávek v České republice*. Praha: Socioklub. ISBN 80-902260-6-X.
- Ettlerová, S., Matějková, B. (2004). *Rodinné chování a bytová situace mladé generace – souvislosti s partnerským, sňatkovým a natalitním chováním (výsledky empirického šetření Bydlení mladé generace 2003)*. Praha: VÚPSV.
- European parliament (2015). *Maternity, paternity and parental leave: Data related to duration and compensation rates in the European Union*. Brusel: European Union. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/509999/IPOL_STU\(2015\)509999_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/509999/IPOL_STU(2015)509999_EN.pdf)

31 Např. otcovská dovolená s náhradou mzdy, změny parametrů (příp. výše) rodičovského příspěvku, systém valorizací rodinných dávek, plošné přídavky na děti (diskutováno mj. v Odborné komisi pro rodinnou politiku při Ministerstvu práce a sociálních věcí – <http://www.mpsv.cz/cs/21022>).

- Fiala, T.; Langhamrová, Jitka; Langhamrová, Jana; Cséfalvaiová, K. (2015). *Plodnost v české republice podle vzdělání a rodinného stavu*. RELIK 2015. Dostupné z: <http://kdem.vse.cz/resources/relik15/download/pdf/53-Fiala-Tomas-paper.pdf>
- Frejka, T.; Sobotka, T.; Hoem, J. M.; Toulemon, L. (2008). Summary and general conclusions: Childbearing Trends and Policies in Europe. *Demographic research*, 19(2), 5–14, <http://dx.doi.org/10.4054/demres.2008.19.2>
- Gauthier A. H. (2005). Trends in Policies for Family-Friendly Societies. *The New Demographic Regime*. UNECE. Dostupné z: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/_docs/pau/PAU_2005_Publ_NDR_Ch06.pdf
- Gauthier, A. H.; Philipov, D. (2008). Can policies enhance fertility in Europe? in *Vienna Yearbook of Population Research*. Vienna Institute of Demography, pp 1–16. Dostupné z: <http://www.oew.ac.at/vid/publications/VYPR2008/VYPR2008.shtml>
- Haan, P.; Wrohlich, K. (2009). *Can child care policy encourage employment and fertility? Evidence from a structural model*. MPIDR Working Papers 2009-025. Dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2009-025.pdf>
- Hampl, O. (2012). *Hodnota práce v rodině a její ocenění*. Příspěvek na konferenci Rodina v etických otázkách dnešní doby. Dostupné z: <http://www.rodiny.cz/nae-akce/ostatni/2013-semina-rodina-v-eticky-otazkach-dneni-doby>
- Hoem, J. (2008). The impact of public policies on European fertility. In: *Demographic research*. 19(10), 249–260, <http://dx.doi.org/10.4054/demres.2008.19.10>
- Höhne, S. (2008). *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. Praha: VÚPSV. ISBN 978-80-87007-93-8.
- Höhne, S.; Kuchařová, V.; Svobodová, K.; Šťastná, A.; Žáčková, L. (2010). *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV. ISBN 978-80-7416-059-2.
- Höhne, S.; Šťastná, A.; Šlapák, M. (2015). *Bulletin No. 30. Vývoj vybraných ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990–2014*. Praha: VÚPSV. ISBN 978-80-7416-214-5.
- Horáková, M.; Jahoda, R.; Kofroň, P.; Sirovátka, T.; Šimíková, I. (2013). *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice podle indikátorů EU – vývoj v důsledku krize, fiskální konsolidace a sociální reformy*. Praha: VÚPSV. ISBN 978-80-7416-129-2.
- Jahoda, R. (2006). *Analýza úprav daňového a dávkového systému v letech 2003 až 2009 z hlediska jejich adresnosti a pobídkovosti*. Praha: VÚPSV. ISBN 80-87007-44-1.
- Jahoda, R. (2011). *Interakce sociálního a daňového systému a pracovní pobídky*. Praha: VÚPSV.
- Jahoda, R.; Šinkyříková (2011). *Studie o distribučních dopadech a ekonomickém působení rodičovského příspěvku na české domácnosti*. Praha: VÚPSV.
- Jelínek, T.; Schneider, O. (2005). *Vliv českého sociálního systému a daňových úlev na rozdělení příjmů*. Praha: ISEA.
- Kalíšková, K. (2012). Pracovní motivace českých žen a ekonomické dopady daňového a sociálního systému. *FÓRUM sociální politiky*, 6(6), 9–17. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/FSP_2012-06.pdf
- Kalíšková, K.; Münich, D. (2014). *Komu pomůže navrhované zvýšení slevy na dani na dítě? Studie 3/2014*. Praha: CERGE-EI.
- Kocourková, J. (2006). Od politiky populační k politice rodinné: vývoj v ČR od počátku 90. let, in Kocourková, J.; Rabušic, L., ed., *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: UK PŘF, s. 107–127.

- Kocourková, J. (2009). The Current „baby boom“ in the Czech Republic and family policy. *Czech Demography*, 3, 10–21. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/23196876/kocourkova2011.pdf/1437d003-40cc-49b4-8ef0-7697e02c5c8d?version=1.0>
- Kocourková, J.; Kučera, M.; Loužek, M.; Rabušic, L. (2002.). *Propopulační politika – ano či ne*. Sborník č.21/2002. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Kostecký, T.; Vobecká, J. (2009). Housing Affordability in Czech Regions and Demographic Behaviour – Does Housing Affordability Impact Fertility? *Czech Sociological Review/ Sociologický časopis*, 45(6), 1191–1213. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/32d8a180602dd98ec9135a05d8d11424a6c5233c_KosteckyVobeckaSC2009-6.pdf
- Kuchařová, V. (2006). Rodinná politika v České republice – proč a o čem. *Demografie*, 48(4), 229–240.
- Kuchařová, V.; Tuček, M. (1999). *Sociálně ekonomické souvislosti rodinného chování mladé generace v České republice*. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- Kulu, H.; Vikat, A. (2007). *Fertility differences by housing type: an effect of housing conditions or of selective moves?* MPIDR Working Paper WP-2007-014. Dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2007-014.pdf>
- Kurkin, R. (2013). *Plodnost žen SLDB 2011*. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551769/170224-14.pdf/287dc43c-df94-40c1-bf04-b322ed0e4b84?version=1.0>
- Letablier, M.-T.; Luci, A.; Math, A.; Thévenon, O. (2009). *The costs of raising children and the effectiveness of policies to support parenthood in European countries: a literature review*. European Commission. Dostupné z: http://europa.eu/epic/docs/eu_report_cost_of_children_final_11-05-2009.pdf
- Lux, M.; Kostecký, T.; Sunega, P.; Vobecká J.; Sládek, J. (2010). *Moderní nástroje sociálního bydlení pro mladé rodiny jako nepřímá podpora růstu porodnosti*. Praha: SOÚ AV ČR. ISBN 978-80-7330-177-4. Dostupné z: http://www.disparity.cz/data/usr_048_default/nastroje_mladi.pdf
- Mitchell, E. (2012). Finanční podpora mladých rodin mezi Východem a Západem, in Mitchell, E.; Hamplová, D., ed., *Kdo se (po)stará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. ISBN: 978-80-7330-216-0
- Mlčoch, L. (2013). *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. ISBN: 978-8086729-84-8
- MPSV (2014). *Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech 2013*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/19914/Zakladni_ukazatele_2013.pdf
- MPSV (2015). *Prognóza vybraných makroekonomických ukazatelů*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/869>
- Nešporová, O. (2015). Flexibilní režim čerpání rodičovského příspěvku a sladování rodičovství s placenou prací. *Fórum sociální politiky*, 9(6), 10–17.
- Neyer, G. (2006). *Family policies and fertility in Europe: fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies*. MPIDR Working Paper WP-2006-010. Dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2006-010.pdf>
- Neyer, G. (2013). Welfare states, family policies and fertility in Europe, in Neyer, G.; Andersson, G.; Kulu, H.; Bernardi, L.; Bühler, C., ed., *The Demography of Europe*. Dordrecht: Springer. pp. 29–54.

- Neyer, G.; Andersson, G. (2008). Consequences of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts? *Population and development review*, 34(4), 699–724. Dostupné z: <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/121549233/PDFSTART>
- Palonciová, J.; Barvíková, J.; Kuchařová, V.; Peychlová, K. (2014). *Nové formy denní péče o děti v České republice*. Praha: VÚPSV. ISBN 978-80-7416-203-9.
- Promoting fertility in the EU (2013). Social policy options for Member States. Library of the European Parliament. Dostupné z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130519/LDM_BRI\(2013\)130519_REV2_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130519/LDM_BRI(2013)130519_REV2_EN.pdf)
- Průša, L.; Víšek P.; Jahoda R. (2014). *Alchymie nepojistných dávek*. Praha: Wolters Kluwer.
- Rabušic, L. (2001). *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-01-6.
- Rabušic, L. (2007). Několik poznámek k české rodinné politice. *Demografie*, 49(4), 262–272.
- Rychtaříková, J. (2014). *Diferenční plodnost generací žen 1930–1980: retrospektivní analýza*. Příspěvek na XLIV. konferenci ČDS „SČÍTÁNÍ A MY“, konané 21.–22. května 2014 v Praze. Dostupné z: <https://sites.google.com/site/cdskonference2014/program-konference>
- SILC (2014). *Příjmy a životní podmínky domácností*. Datový soubor.
- Sirovátka, T. (2006). Rodina a reprodukce versus zaměstnání a role sociální politiky, in Sirovátka, T., ed., *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé-Albert, pp. 77–112. ISBN 80-7326-104-9.
- Sirovátka, T.; Kofroň, P.; Jahoda, R. (2011). *Rizika příjmové chudoby a materiální deprivace v České republice (celková situace a vybrané aspekty na datech SILC)*. Praha: VÚPSV. ISBN 978-80-7416-092-9. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_337.pdf
- Sirovátka, T.; Horáková, M.; Jahoda, R.; Kofroň, P. (2012). *Ekonomická zátěž středních příjmových skupin obyvatelstva: vývoj v letech 2008–2011*. Praha: VÚPSV. ISBN 978-80-7416-110-0. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_349.pdf
- Sleeboš, J. (2003). *Low fertility rates in OECD countries: facts and policy responses*. OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers, No. 15, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/568477207883>
- Šťastná, A.; Šprocha, B.; Kocourková, J. (2015). Transformation of childbearing patterns from the cohort perspective. Příspěvek na konferenci RELIK, Praha 12.–13. 11. 2015.
- Švarcová, N.; Švarc, P. (2007). *The Impact of Social and Tax Policies on Families with Children: Comparative Study of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. IES Working Paper: 28/2007. Institute of Economic Studies, Faculty of Social Sciences Charles University in Prague.
- Švarcová, N.; Švarc, P. (2009). The Financial Impact of Government Policies on Families with Children in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. *AUCO Czech Economic Review*, 3(1), 48–68.
- Thévenon, O. (2008). *Does Fertility Respond to Work and Family-life Reconciliation Policies in France?* Dostupné z: https://www.cesifo-group.de/portal/pls/portal/f!PORTAL.wwpob_page.show?_docname=1006064.PDF
- Vienna Year of population research (2008). Special issue on „Can policies enhance fertility in Europe?“. Wien: Austrian Academy of Science. Dostupné z: <http://www.oeaw.ac.at/vid/publications/VYPR2008/VYPR2008.shtml>
- Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.
- Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění.